

KANIBALOVÉ V ČECHÁCH*

Tomáš Winter – Ústav dějin umění AV ČR, v. v. i., Praha

V prvním čtvrtletí roku 1936 namaloval František Tichý konečnou variantu tématu bílých černochoů, jímž se dlouhodoběji zabýval. Olejový obraz se stal jedním z umělcových nejmonumentálnější působících pláten. Tichý *Bílé černochoy* vystavil bezprostředně po dokončení na jarní členské výstavě Umělecké besedy, která se konala v Obecním domě v Praze. Dílo vyvolalo kladné ohlasy a malíř za ně obdržel spolkovou výroční cenu.¹

Počátky formulování motivu bílých černochoů sahají do doby Tichého pobytu v Paříži, kde žil a pracoval od podzimu 1930 do léta 1935. První olejová varianta vznikla v roce 1933 a byla údajně inspirována dřevěnou „černošskou“ řezbou člunu, snad afrického původu, kterou Tichý získal od maďarského běžence Ormose.² S ním se setkával podle vzpomínek Jana Šafránka na Bleším trhu poblíž Porte de Clignancourt, který byl pro Tichého zdrojem dalších „primitivních“ plastik.³ Vojtěch Volavka zmiňoval dnes blíže neurčenou skulpturu z Pobřeží slonoviny a podotýkal, že Tichý na těchto pracích oceňoval „*nejenom plastické a prostorové kvality, ale i primérnost výrazu, jehož síla byla stupňována přiměřenou sochařskou formou*“.⁴ Na nákupy negerských sošek a ošatek na Bleším trhu vzpomínal i malíř Miloslav Holý, který s Tichým strávil v Paříži část roku 1931.⁵

V tomtéž roce Tichý poslal do Prahy svému příteli, fotografu Josefu Sudkovi jinou figurální řezbu. Známe ji z dopisu, kde ji Tichý líčí jako sochu muže, který „*je s kůží bělocha omotaný na levé noze a korálky jsou na něm*“.⁶ Z rituálního způsobu tělesného zdobení bílou barvou, které se objevovalo u domorodých kmenů a jež měla dotyčná řezba, lze odvozovat název celé Tichého série.

Stejný vliv mohla mít i bíle pomalovaná africká maska Punů z Gabunu, která je v současnosti v majetku Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze.⁷ Tichý ji získal rovněž během pařížského pobytu. V roce 1937 ji v Praze prodal Adolfu Hoffmeisterovi, který v té době shromažďoval vlastní sbírku mimoevropského etnického umění. Jelikož není doloženo, kde Tichý masku koupil, existuje více možností. Vedle Blešího trhu navštěvoval Tichý umělecké aukce v hotelu Drouot.⁸ V červenci 1931 se zde konala dražba afrických, amerických a oceánských soch ze sbírky André Bretona a Paula Éluarda, jíž se účastnil i Hoffmeister, aniž by však něco zakoupil. Nelze vyloučit, že některé řezby měl Tichý od Ernsta Aschera, sochaře pocházejícího z Čech, který se v Paříži živil obchodem uměním. Exotické řezby Ascher nejen kupoval a prodával, ale půjčoval je i na výstavy.

*Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Grantové agentury České republiky Primitivismus v českém výtvarném umění a teorii 1850–1950 (č. 408/08/P490).

¹ H. V., Z pražských výstav, *Salon XV*, 1936, č. 5, květen, s. 23.

² Miloš Šafránek, *Francouzská léta Františka Tichého*, Praha 1965, s. 68–71. – Jan Tomeš, *František Tichý. Malířské dílo*, Praha 1976, s. 72.

³ Miloš Šafránek, *Francouzská léta Františka Tichého*, Praha 1965, s. 68.

⁴ Vojtěch Volavka, *František Tichý. Kresby*, Praha 1968, s. 10. Srov. idem, Za Františkem Tichým, *Výtvarné umění XII*, 1962, s. 56–61.

⁵ Miloslav Holý, František Tichý v Paříži, *Výtvarná práce X*, 1962, č. 22–23, s. 5.

⁶ Dopis Františka Tichého Josefu Sudkovi z Paříže 13. 11. 1931, Uměleckoprůmyslové museum v Praze.

⁷ Obličejová maska, Afrika, Gabun, Punové, polychromované dřevo, v. 31 cm, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur v Praze, inv. č. 60 010.

⁸ František Springer, Vzpomínky na Františka Tichého, *Výtvarná práce X*, 1962, č. 7, s. 8. – Šafránek (pozn. 2), s. 68.

Jednu z nich uspořádal básník Tristan Tzara společně s Charlesem Rattonelem v roce 1930 v Galerii Pigalle.⁹

Ve výsledné stylizaci Tichého obrazu *Bílí černoši* se formální kvality etnického umění nejvýrazněji projevují v obličejových partiích, připomínajících divošské masky. Je však otázkou, zda-li u zrodu tohoto několikrát varírovaného tématu stál pouze objev africké řezby člunu a vliv dobově módního exotismu a primitivismu, nebo se na počátku objevily ještě jiné důvody, které dávaly motivu specifický obsahový charakter.

V době vzniku prvních skic *Bílých černošů* byl Tichý zaujat dobrodružnou literaturou. V listopadu 1932 žádal Františka Springera o zaslání námořnických příběhů Breta Harta, které vycházely v sešitovém vydání v pražském nakladatelství Bedřicha Kočího v druhé polovině dvacátých let.¹⁰ Literární náměty z dobrodružných románů se tehdy také promítly do několika jeho obrazů a kreseb. Inspirační zdrojem kvaše *Enoch Arden* (1931) se stala stejnojmenná baladická báseň Alfreda Tennysona. Jako předlohu obrazu *Lod' mrtvých*, který Tichý vytvořil v roce vzniku první varianty *Bílých černošů*, identifikoval Jan Tomeš pasáž z knihy Edgara Allana Poea *Dobrodružství Arthura Gordona Pyma*, jež vyšla v češtině během dvacátých let.¹¹

Vzhledem k formálnímu zpracování prvních verzí *Bílých černošů* je nanejvýš pravděpodobné, že i zde Tichý čerpal motivický impuls z dobrodružného literárního díla. Muselo jít o knihu, kde hrají podstatnou roli divoši, plující na kanoi v mořských vlnách. Toto kritérium bezezbytku splňuje dílo, v němž se téma nejen vyskytuje, ale stává se navíc důležitým hybatelem děje. Jde o slavný román *Robinson Crusoe* Daniela Defoa.

Dobrodružství Robinsona Crusoe vycházela v českých vydáních již během 19. století a Tichý nepochybně základní kostru příběhu ve třicátých letech znal.¹² Osobně je navíc spjat s vydáním v nakladatelství Orbis z roku 1941, které opatřil jedněmi ze svých nejpůsobivějších ilustrací. Tyto kresby Tichý vystavil v dubnu 1942 v Pošově galerii a kniha se dočkala v tomtéž roce první reedice. Jednotliví recenzenti upozorňovali na úmyslnou archaičnost a rafinovanou primitivnost ilustrací, odpovídající ztvárňovanému námětu a vycházející ze starých dřevořezů.¹³ Básník František Halas podotkl, že Tichý „zabýval se úmyslem ilustrovat toto dílo již léta a realizace má všechny známky dozrání“,¹⁴ což naznačuje možnost, že to bylo již v době, kdy maloval *Bílé černochy*.

Sepětí mezi výsledným olejovým obrazem a pozdějšími ilustracemi lze navíc dokumentovat úvodní iniciálou kapitoly Stará jizva se jitří, v níž je použita stylizace obličeje, vycházející z figury na malovaném plátně. Jde navíc o hlavu, kterou Tichý ztvárnil v roce 1936 i na samostatné tužkové kresbě a převedl ji rovněž do grafiky. Jedním z nejnápadnějších prvků obličeje jsou zvýrazněná

⁹ Philippe Peltier, Aus der Südsee, in: William Rubin (ed.), *Primitivismus in der Kunst des zwanzigsten Jahrhunderts*, München 1984, s. 124.

¹⁰ Springer (pozn. 8), s. 8.

¹¹ Tomeš (pozn. 2), s. 68, pozn. 70.

¹² Viz Věra Brožová, Robinson v Čechách. K českým adaptacím Defoeova *Robinsona* v 19. století, in: Kateřina Bláhová – Václav Petrbock (edd.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 22.–24. února 2007*, Praha 2008, s. 293–305.

¹³ *I. výstava Pošovy galerie. Ilustrace – grafika – kresby Františka Tichého* (kat. výst.), texty Vladimír Novotný., Albert Vyskočil, Pošova galerie, Praha 1942. – Nvk [Arthur Novák], František Tichý, *Hollar XVIII*, 1942, s. 58–59.

¹⁴ František Halas, Konečně český Robinson!, *3 týdny v umění. Tři týdny od 27. dubna do 17. května 1942* (F. Topič), Praha 1942, s. 5.

potevřená ústa, odkrývající dvě řady vyceněných zubů. Tento moment přesně odpovídá charakteru „divochů“, kteří v Defoeově knize vystupují. K jejich hlavním vlastnostem totiž patří kanibalismus.

Robinsonovo setkání s lidožrouty je v románu dávkováno po troškách, udržujících čtenáře v napětí. Odvíjí se od prvotních úvah o tušeném nebezpečí, spočívající v možnosti osídlení vzdálenějších pobřeží kanibaly, až k nabyté jistotě, zpečetěné nálezem doutnajícího ohniště a kolem poházených lidských kostí. Šlo o zbytky tradičního rituálu, během něhož divoši zajížděli na kanoích na „Robinsonův“ ostrov, aby zde pojídali zajatce. Robinson nejen zachraňuje jednoho z nich, civilizuje ho a zahání jeho kanibalské sklony, ale násilným zásahem ukončuje i celý koloběh lidožroutských slavností.

Latentně přítomný motiv kanibalismu v Tichého *Bílých černoších* podporuje obsahovou sílu obrazu. Odkazuje na magické rituály „primitivních“ kultur a vytváří specifickou paralelu k proudu, který James Clifford nazývá „*etnografickým surrealismem*“.¹⁵ Formální zpracování díla, vyznačující se pro Tichého příznačnou „magickou“ světelnou atmosférou a totemickým pojetím jednotlivých figur v konečné variantě tématu, je s touto sémantickou stránkou v souladu. U samostatné *Hlavy černocha* je navíc skrze zdůrazněné ústa akcentován motiv vagina dentata, související s kanibalismem.

Spojitosť sexuálních praktik a lidožroutství naznačil Sigmund Freud. Při definování sadismu a masochismu se opíral o starší názory, pokládající agresi, přidanou k pohlavnímu pudu, za zbytek kanibalských praktik. Znamenala tudíž „*spoluúčast aparátu sloužícího zmocňování, který původně slouží uspokojování jiné, ontogeneticky starší potřeby*“.¹⁶ Při popisu vývojových sexuálních fází Freud rozlišoval dvě pregenitální organizace, v nichž ještě nehrály roli genitální oblasti. Stadium, v němž nebyla sexuální činnost oddělena od přijímání potravy a kdy sexuální cíl spočívá v inkorporaci objektu, nazval organizací orální či přímo kanibalistickou.

Skutečnost, že téma lidožroutství kmenových kultur odkazuje k temným stránkám lidské duše a k neklasické umělecké formě, což je obojí přítomno v Tichého obraze, vyzdvihoval kromě jiných autorů Josef Čapek. Dokumentuje to jeho známá kniha *Umění přírodních národů*. Vyšla poprvé v roce 1938, avšak v jádru byla napsána již před rokem 1915.¹⁷ Na kanibalismus v ní narazíme na dvou místech. V souvislosti se zdůrazněním magických aspektů umění píše Čapek o „*temných hlubinách lidojedství*“, které jsou charakteristické pro nejhrubší podobu magie. Současně připouští, že i naši evropští předkové mohli být kanibaly, a to z důvodu víry o přenášení vlastností pojídaného člověka na člověka pojídajícího.¹⁸ Kanibalismus určitých melanéských národů pak Čapek přímo spojuje s divočejším, primitivnějším a hrubším rázem jejich umění v porovnání s Polynésany. Lidožroutství se pro Čapka stává přímým determinantem specifické, hrubé umělecké formy, což odpovídá tradiční koloniální rétorice.

Tento diskurs, zahrnující kanibalismus, měl dlouholetou tradici. Písemné záznamy o pojídání lidských obětí se vyskytovaly již v nejstarších textech a grafických vyobrazeních, týkajících se objevů

¹⁵ James Clifford, On Ethnographic Surrealism, in: idem, *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge – London 1988, s. 117–151.

¹⁶ Sigmund Freud, *Spisy z let 1904–1905*, Praha 2000, s. 51.

¹⁷ Jiří Opelík, Vznik a proměny „Umění přírodních národů“ Josefa Čapka, *Literární archiv XIX–XX*, 1984–1985 (1987), s. 37–74.

¹⁸ Josef Čapek, *Umění přírodních národů*, Liberec – Praha 1996, s. 97.

nových cizokrajných území. Tyto obrazy se vyznačovaly tendenčním a ideologickým charakterem. Vznikaly v přímém vztahu ke kolonizaci a ke společenským, politickým a náboženským otázkám evropské civilizace, které bezprostředně zrcadlily. Nebyly založeny pouze na přímém pozorování kanibalských obřadů, ale i na legendách a předsudcích, přičemž opsaly zajímavý oblouk od raných myticko-fantazijních představ přes snahy o porozumění a ospravedlnění kanibalských rituálů až k jejich příkrému odsouzení v rasové teorii 19. století.¹⁹

Kanibalismus jakožto stereotyp sehrál zvláštní úlohu při popisech tzv. primitivních kultur, do nichž spadají původní obyvatelé Ameriky, Afriky, Oceánie a Indonésie. Stal se součástí primitivistického diskursu, který obsahoval celou škálu ideologických kliše, utvářejících se v přímém vztahu ke kolonialismu. Kanibalismus je jedním z uzlových bodů, které svazují dynamicky modelovanou síť názorů a stanovisek, jež jsou pro primitivismus příznačná. V diskusi o kanibalismu se významně utváří pro primitivismus klíčová ambivalence „našeho“ a „jiného“. Ačkoli české země neoplývaly zámořskými koloniemi, můžeme tuto diskusi sledovat i na domácím materiálu, reprezentovaném jak cizími překladovými pracemi, tak původními texty českých autorů.

Prvenství v zprostředkování kanibalismu kmenových kultur českým čtenářům náleží *Spisu o nových zemích a o novém světě*, který vydal v roce 1506 plzeňský tiskař Mikuláš Bakalář. Základ díla tvoří dopis italského mořeplavce Ameriga Vespucciho Lorenzovi di Pierfrancesco de Medici, který byl množen jako leták v několika jazycích a je znám pod titulem *Mundus Novus*. Vespucci v dopise líčil svou plavbu do jižní Ameriky v letech 1501–1502 a popsal přitom i vlastní setkání s kanibalismem brazilských Indiánů. Kládl přitom důraz na fakt, že šlo o bezprostředně viděnou skutečnost: „*A vězně, kteréž z boje přivedú, chovají a bijíce jedie. A mezi jiným masem tělo člověčí jest jim obecné. A aby, cot' pravím, jistější byl: viděl sem, že jeden snědl své i ženu. Viděl sem také člověka a mluvil sem s ním skrze znamenie, kterýžto viece než tři sta lidí bieše snědl. Item byl sem v jednom městečku 27 dní. [...] A tu jsem viděl v domích těla člověčí slaná visíce, jako u nás slaniny věšejí. A pravím viece, že se oni divie, proč my nepřátely naše nejime.*“²⁰

Jiné Vespucciho setkání s brazilskými kanibaly zpřítomňuje překlad *Cosmographie* Sebastiana Münstera. Vyšel v roce 1554 a byl pořízen a doplněn Zikmundem z Púchova. Obsahuje rovněž zážitek z třetí Vespucciho cesty, zachycený v dopise Pieru Soderinimu. Mořeplavec se stal spolu se svými druhy svědkem vraždy mladého Hispánce, kterého usmrtily indiánské ženy: „*na kusy ho sekaly, k tomu ty kusy jim ukazovaly a u ohně velikého pekly a jedly*“.²¹ Tuto událost téměř doslovně ilustrují anonymní dřevoryty, vydané ve Štrasburku roku 1509, a později rytina Johanna Theodora de Bry, publikovaná v roce 1618.²² Příběh se promítl i do známé grafiky Theodora Galla *Amerika (Vespucci*

¹⁹ Viz Frank Lestringant, *Cannibals: The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*, Berkeley – Los Angeles 1997. – Kristen Guest (ed.), *Eating Their Words: Cannibalism and the Boundaries of Cultural Identity*, New York 2001. – Honour Hugh, *The New Golden Land: European Images of America from the Discoveries to the Present Time*, New York 1975. – John F. Moffit – Santiago Sebastián, *O Brave New People. The European Invention of the American Indian*, New Mexico 1996.

²⁰ *Spis o nových zemích a novém světě. Faksimile a výklad plzeňského tisku Mikuláše Bakaláře z roku 1506*, ed. Pravoslav Kneidl, Praha 1981, s. 9. K osobě Mikuláše Bakaláře viz *Mikuláš Bakalář Štětina. Studie a materiály o životě a díle slovenského prvotlačářiara v Plzni*, red. Leo Kohút, Bratislava 1966.

²¹ Sebastian Münster, *Kozmografía Česká, Praha 1554* (faksimile), Teil 1, ed. Gerd Freidhof, München 1988, s. 130. Srov. Markéta Krejčová, „Kozmografía česká“ a její ideové pojetí, *Miscellanea XIX*, 2005–2006, s. 60–72.

²² Friedemann Berger (ed.), *De Bry, India orientalis. Zweiter Teil*, Leipzig – Weimar 1981, Tafel 100.

přistávající v Americe) ze sedmdesátých až osmdesátých let 16. století.²³ Dílo vzniklo podle kresby Jana van der Straeta a bylo součástí série dvaceti tisků s titulem *Nova Reperta* (Nové objevy). V samém středu kompozice, v divoké krajině v pozadí, jsou umístěny domorodky, opékající lidskou nohu. V popředí výjev rámuje postavy Vespucciho a Ameriky.

Český překlad Münsterovy *Cosmographie* zachycoval kromě Vespucciho cest také výpravy Kryštofa Kolumba. Ohledně lidožroutství obsahuje Kolumbovi zprostředkovanou historku o kanibalech, kteří považují lidské maso za nejchutnější pokrm, a tudíž si vykrmují malé děti, jež v dospělosti zabíjejí a jedí. Když Kolumbus doplul na „ostrov kanibalů“, přesvědčil se údajně o těchto praktikách na vlastní oči: našel nejen zajaté a vykrmené děti, ale i nádoby na vaření lidského masa, lidské kosti a hlavou napíchnutou na kůlu.²⁴

Porovnáme-li toto svědectví s opisy Kolumbových nedochovaných deníků, které pořídil v 16. století známý kritik španělské kolonizace, dominikán Bartolomé de las Casas, narazíme na značné rozdíly, motivované las Casasovými ideologickými zájmy. Podle Stephena Greenblatta ukazují Kolumbovy záznamy o původních obyvatelích jako krvežíznivých, bestiálních stvořeních, na roli, jakou sehrál kanibalismus v přivlastňování světa. K osvobození domorodců od jejich zvířecosti totiž vedla v Kolumbově podání cesta pouze skrze jejich zotročení.²⁵ Využití Kanibalů jako otroků Kolumbus nahlížel z hlediska jejich polepšení, jelikož při odjezdu z ostrovů ztratí svůj nelidský obličej.²⁶

Opisy Kolumbových deníků však hovoří o něčem jiném. Las Casas byl kritikem krutostí španělských kolonistů, páchaných na Indiánech. Skrze Kolumba vytvářel kladný obraz Indiánů, čímž zpětně posiloval kritiku dobytých období conquisty. Tato skutečnost se projevila i při líčení kanibalismu.

Las Casas na několika místech příznačně upozorňuje, že Kolumbus zprostředkovaným historkám o kanibalismu domorodců příliš nevěřil a považoval je za smyšlená vysvětlení nejasných zmizení některých obyvatel. Výjimkou byla pouze jedna situace, kdy na posádku zaútočili „Karibové“, jak se Kolumbus domníval, kteří jsou „*bezpochyby lidé zlí [...] a jedí lidské maso*“.²⁷

Když Las Casas našel na ostrově Guadalupe lebky a zbytky lidských kostí, pochyboval, že jde o pozůstatky kanibalských obřadů. Představovaly pro něho upomínku na zemřelé milované bytosti.²⁸ Přesto později jedno konkrétní svědectví o lidojedství podal. Kanibalismus Indiánů ovšem úzce spojil s nelidským počínáním španělských kolonizátorů. O jednom z nich vypověděl, že neposkytoval podmaněným domorodcům dostatek obživy. Když je využíval k válečným tažením, nechal je žít se masem zajatých Indiánů z nepřátelských kmenů: „*A tak ve svém vojiště měl veřejné řeznictví lidského*

²³ Viz např. Michel de Certeau, *The Writing of History*, Columbia 1988. – Louis Montrose, *The Work of Gender in the Discourse of Discovery*, in: Stephen Greenblatt (ed.), *New World Encounters*, California 1993, s. 179–181. – Michael J. Schreffler, *Vespucci Rediscovered America: The Pictorial Rhetoric of Cannibalism in Early Modern Culture*, *Art History* XXVIII, 2005, s. 295–310.

²⁴ Sebastian Münster, *Kozmografía Česká, Praha 1554* (faksimile), Teil 1, ed. Gerd Freidhof, München 1988, s. 115. Srov. Markéta Krejčová, „Kozmografía česká“ a její ideové pojetí, *Miscellanea* XIX, 2005–2006, s. 60–72.

²⁵ Viz Stephen Greenblatt, *Podivuhodná vlastnictví. Zázraky Nového světa*, Praha 2004.

²⁶ Kolumbovův memoriál Ferdinandovi a Isabelle, in: *Cesty Kryštofa Kolumba. Deníky, listy, dokumenty*, Praha 1958, s. 400.

²⁷ Kolumbovův záznam v deníku z 13. 1. 1493, in: ibidem, s. 206.

²⁸ Bartolomé de las Casas, *Vylíčení druhé cesty*, in: ibidem, s. 355.

*masa a v jeho přítomnosti byly zabíjeny a pečeny i děti. Lidé byli zabíjeni i jen pro nohy a ruce, kteréžto údy považovány byly za nechutnější.*²⁹

Vůbec nejranější záznam o kanibalismu amerických Indiánů pochází z první Kolumbovy cesty, a to konkrétně ze 4. listopadu 1492. Kolumbus údajně vyrozuměl z posunků Indiánů na Kubě, „že daleko odtud žijí lidé, kteří mají jen jedno oko, jiní zase mají psí tlamy a pojídají prý lidi. Když někoho zajmou, uříznou mu hlavu a přirozenost a pijí jeho krev”.³⁰ Když Kolumbus tyto bytosti popisuje na jiných místech deníku, situuje je na ostrov Bohio a nazývá je přímo Kanibaly (Canibales), případně Caniby nebo Canimi.³¹

Toto líčení kanibalů vychází ze starší tradice, sahající až k Pliniovii a zejména pak k cestopisům Marca Pola a Johna Mandevilla, jež měl Kolumbus na své první cestě s sebou. Když Polo čtenářům přibližoval ostrov „Anganan“, podotkl, že mu jeho obyvatelé byli popsáni jako bytosti, jež „mají podobu psí, i oči a zuby”. Podle autora to jsou „lidé krutí a všechny muže, které mohou pochytať, zabijí a snědí, pokud to nejsou lidé z jejich kmene”.³² Mandeville situoval podobná stvoření do království „Matameren”, v němž podle něho žijí lidé s psími hlavami, kteří chodí nazí, rádi bojují, a když zajmou svého nepřítele, tak ho snědí. Nazval je kynokefaly.³³

Kolumbův popis kanibalů s psími hlavami byl v roce 1525 vizualizován dřevořezem v knize Lorenza Friese *Uslegung der Mercarthen oder Carta Marina*. Grafika zachycuje původní obyvatele Ameriky jako bizarní stvoření, porcující lidské tělo na jednotlivé části, z nichž jedna je pojídána kynokefalem, nalézajícím se v pravé části výjevu.

V 16. století byl kanibalismus amerických Indiánů oblíbeným literárním námětem. Neopomenul ho ani Antonio Pigafetta, účastník první plavby kolem světa, kterou vedl v letech 1519–1522 slavný mořeplavec Fernão de Magalhães. Ve zprávě z této výpravy Pigafetta registruje lidojedství brazilských domorodců a uvádí, že není provozováno z důvodu uspokojení zvláštních chutí, ale ze zvyku. Vysvětluje ho naivní historkou o pomstychtivé stařeně, která kousla v zápalu vzteku jednoho zajatce do ramene. Ten se domníval, že ho chtěla sníst a po útěku to sdělil svým druhům, kteří začali údajně tento zvyk provozovat jako akt odplaty na nepřátelích.³⁴

V roce 1590 přeložili členové Jednoty bratrské Pavel Slovák a Matěj Cyrus do češtiny obsáhlou práci Jeana de Léry *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílii slove*. Překlad vzešel z latinského vydání z roku 1586, pouhých dvanáct let po vůbec prvním vydání ve francouzštině. Léry v knize plasticky podal poměry ve francouzské kolonii v ganabarském zálivu a detailně se soustředil na přiblížení života indiánského kmene Tupinambá. V tomto směru měl přímého předchůdce v Hansi Stadenovi, německém dělostřelci v portugalských službách.

²⁹ Viz Bartolomé de las Casas, *O zemí indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější*, Praha 1954, s. 58.

³⁰ *Cesty Kryštofa Kolumba* (pozn. 26), s. 128.

³¹ Kolumbovy záznamy v deníku z 23. a 26. 11. 1492, in: ibidem, s. 141, 145.

³² Marco Polo, *Milión. O záležitostech Tatarů a východních Indií*, Praha 1961, s. 256.

³³ *Cestopis t. zv. Mandevilla. Český překlad pořázený Vavřincem z Březové*, ed. František Šimek, Praha 1911, s. 109–110. Srov. Cynocephales: Celia J. Shiffer on the Native Americans as Dog-headed Cannibals. <http://www.lehigh.edu/~ejg1/natimag/celia.html>, vyhledáno: 14. 2. 2007.

³⁴ *Zpráva o první cestě kolem světa, sepsaná od Antonia Pigafetty z Vicenzy, rytíře řádu rhodského*, Praha 1975, s. 11.

Zážitky z dvou cest do Brazílie v polovině 16. století a devítiměsíčního zajetí kmenem Tupinambá Hans Staden zprostředkoval knihou, vydanou roku 1557.³⁵ Publikace byla opatřena dřevoryty podle autorových kreseb, které byly cenné tím, že se opíraly o přímou zkušenost a staly se vítaným pramenem pro další ilustrátory. Podstatnou část Stadenova vyprávění, doplněného o tento obrazový materiál, zabíral popis rituálního kanibalismu, prováděného na zajatcích. Tento příběh je podán od počátečního zajetí nepřítele přes přiblížení příprav na jeho smrt až ke konečné popravě a konzumaci těla: „*Když je kůže očištěna, uřízne mu některý z mužů nohy nad kolenem a paže u trupu. Pak přijdou ženy, popadnou uříznuté údy a běží s nimi kolem chýší s radostným pokřikem. Potom je oddělen hřbet se zadkem od přední části těla. Toto maso si rozdělí muži. Ženy dostanou vnitřnosti. Uvaří je a z polévky udělají řídkou kaši, mingau, kterou srkají s dětmi. Vnitřnosti snědí a rovněž tak maso z hlavy. Mozek, jazyk a ostatní požitelné části snědí děti. Když je všechno rozděleno, vezme si každý svůj díl a jde domů.*“³⁶

Stejně jako u Stadenova popisu kanibalského obřadu, vyniká i u Léryho detailnost, s jakou si jednotlivých úkonů všímá. Podrobně líčí cestu obětí od jejich zajetí přes vykrmování a zaopatřování až k závěrečnému zabití, po němž jsou mrtvolky staženy z kůže, naporcovány a pečeny na dřevěném roštu, zvaném boukan. Na rozdíl od starší Münsterovy *Cosmographie* vysvětluje Léry ve shodě se Stadenem pojidání zajatců z hlediska rituálního charakteru: jako chtěný akt pomsty a nenávisti. Výjimku Léry shledává pouze u starých žen, „*kteří nesmírně žádostivé jsou toho masa*“.³⁷

V kanibalských rituálech nejen brazilských Indiánů byla přirozeně zahrnuta víra, že pojidáním živých bytostí získává člověk jejich fyzické, morální a intelektuální vlastnosti. Zvláštního významu proto nabýval rituál pojidání boha, což se dodnes specifickým způsobem zrcadlí v křesťanském přijímání těla Kristova.³⁸

Aby Jean de Léry počínání brazilských Indiánů ospravedlnil, připojil do textu výčet kanibalských i jiných bestiálních scén, které se odehrály ve světové historii. Vedle kanibalismu židů za císaře Trajana, ukrutností egyptského krále Ptolemaia Lathyra a tureckých vládců upozorňuje na páchání násilí Francouzi a Vlachy, jehož součástí bylo též lidojedství. „*A protož*“, pokračuje Léry, „*nic se nedivme lidojedců, těchto ukrutností, ani toho, že lidi žerou, neděsme, poněvadž jistě nemensší, ale mnohém vzteklejší tyranství zde po místech u nás se nalézá.*“³⁹

Tato Léryho obhajoba Indiánů měla ideologický ráz. Léry byl kalvinista a svoji obžalobou Evropanů mířil především na katolíky, i když sebekriticky přiznával, že také protestanti spáchali řadu nepravostí. Z těchto důvodů se také Léryho díla chopili příslušníci Českých bratří. Překlad Léryho práce navíc ve vlasteneckém duchu aktualizovali přidáním kritiky domácích poměrů a přirovnáním místních mocipánů k „lidojedcům“ a „pobožným trapičům“, čímž využili podobně jako Léry opozici civilizované a

³⁵ Hans Staden, *Warhaftig Historia und beschreibung eyner Landtschafft der Wilden/Nacketen/Grimmigen Menschfresser Leuthen/in der Newenwelt America gelegen...* Marburg 1557. Srov. Commodified Cannibals: Harry J. Brown on De Bry's Black Legend Tupinambas. <http://www.lehigh.edu/~ejg1/natimag/Harry.html>, vyhledáno: 14. 2. 2007.

³⁶ Hans Staden, *Dvě cesty do Brazílie*, Praha 2000, s. 122–123.

³⁷ Jean de Léry, *Historie o plavení se do Ameriky, kteráž i Brasílie slove*, ed. Quido Hodura, Bohuslav Horák, Praha 1957, s. 223.

³⁸ Viz James George Frazer, *Zlatá ratolest*, Praha 1996.

³⁹ Léry (pozn. 37), s. 243.

necivilizované společnosti. Tyto dodatky zřejmě zapříčinily, že český překlad nakonec nebyl v době vzniku publikován.

Léryho kniha se stala spolu se Stadenovým textem součástí třetího svazku rozsáhlého publikačního projektu „Grand Voyages“, na němž pracoval od roku 1590 kreslíř a grafik Theodor de Bry a jeho synové. Umělec, usazený ve Frankfurtu, Ameriku osobně nikdy nenavštívil. Ve vlastních kresbách čerpal jak ze slovních popisů, tak z obrazového materiálu včetně Stadenových dřevorytů. Edici „Grand Voyages“ doprovodil působivými mědirytinami, které brzy získaly proslulost.⁴⁰ Srovnání scén v Bryho pojetí se staršími grafikami Stadena zřetelně ukazuje, v čem se konkrétně tyto práce inspirovaly u svých předchůdců. V rytinách Bryho došlo k určité humanizaci kanibalů oproti původním Stadenovým předlohám, což je přičítáno jednomu z hlavních cílů celého projektu „Grand Voyages“: podpořit protestantskou kolonizaci jako alternativu ke katolické kolonizaci, ztělesňované Španěli a Portugalci. Pod zorným úhlem protestantských misionářů sice kanibalové byli chápáni jako divoši, současně však jako bytosti v nitru humánní, schopné přijmout křesťanství.⁴¹

Použití fyziognomie a tělesného kánonu, odvezeného z klasické evropské tradice, jak to u lidožroutských Indiánů učinil de Bry, ovšem nemuselo mít prvotně ideologický význam. Dokládá to grafika podle kresby Maartena van Heemskerck z cyklu oslavujícího vítězství španělského krále a císaře Karla V.⁴² Sérii kreseb pro tyto tisky Heemskerck vytvořil v roce 1555 přímo na dvorskou objednávku. Mezi zobrazenými Karlovými bitevními úspěchy ve Vídni nebo Tunisu se nalézají i výjev z boje s americkými Indiány v roce 1530. Ti jsou v doprovodném textu grafiky popsáni jako ukrutní kanibalové, porcující a opékající maso nepřátel. Pokud jde ovšem o pojetí jejich těla a muskulatury, neobjevují se zde paradoxně žádné známky degenerace a inferiority. Naopak, tělesný kánon těchto postav odpovídá zobrazením tradičních řeckých hrdinů. Odlišnost spočívá snad pouze v dlouhých rozevlátých vlasech jakožto atributu divokosti.

Na titulní list třetího svazku „Grand Voyages“ s texty Stadena a Léryho umístil Theodor de Bry do manýristického rámce dvě nahé postavy Indiána a Indiánky, okusující lidské končetiny. Reprezentují typ figury, která se v té době osamostatňovala jako alegorie celého amerického kontinentu. Na grafice Philipa Galla *America* z konce 16. století drží nahá žena s indiánskými atributy utátnou mužskou hlavu. Na mladším frontispise knihy Ferdinanda Gorgese *America Painted to the Life*, která vyšla v Londýně 1659, je Amerika symbolizována klasicky pojatou sedící ženskou postavou s indiánskou čelenkou, sukni, lukem a toulcem s šípem, v ruce třímající lidskou nohu. Za ní se odehrává výjev opékání lidského těla, jehož atmosféru dotvářejí hlavy napíchané na štíhlých kůlech. Scény s opékáním lidských těl Indiány se vyskytují i na pozadí jiných alegorií Ameriky, aniž by hlavní postava, symbolizující kontinent, k lidožroutství bezprostředně odkazovala.

Kniha *Historie o plavení se do Ameriky* Jeana de Léry byla první výraznou obhajobou kanibalismu skrze vysvětlení důvodů jeho provozování a porovnáním s násilnými událostmi v jiných

⁴⁰ Henry Keazor, Theodore De Bry's Images for *America*, *Print Quarterly* XV, 1998, s. 131–149.

⁴¹ Cf. Commodified Cannibals: Harry J. Brown on De Bry's Black Legend Tupinambas. <http://www.lehigh.edu/~ejg1/natimag/Harry.html>, accessed on 14 February 2007.

⁴² Bart Rosier, The Victories of Charles V: a Series of Prints by Maarten van Heemskerck, 1555–56, *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art* XX, 1990–1991, s. 24–38.

teritoriích. Bezprostředního pokračovatele nalezla v eseji O kanibalech od Michela de Montaigne. Text byl publikován v roce 1580, pouhé dva roky po prvním francouzském vydání Léryho knihy. Montaigne při vlastním psaní z této publikace čerpal, jak dosvědčuje mimo jiné popis kanibalského obřadu. Současně využil osobních svědectví cestujících Evropanů i domorodých obyvatel Ameriky, kteří tehdy pobývali na francouzském královském dvoře. Stejně jako Léry, ani Montaigne neshledal důvody jedení zajatců u Indiánů v potřebě konzumovat lidské maso, ale ve znázornění nejzazší míry nenávisti. Montaigne také uvedl případ pojídání lidí na starém kontinentě, tentokrát zastoupený Caesarovým obležením galské pevnosti Alesia. Kanibalismus se stal podobně jako u Léryho pouze jedním ze zástupných témat, jejichž exponováním Montaigne dospěl k obecnější kritice politického, společenského a etického uspořádání soudobé společnosti.⁴³

Pro jiné autory bylo lidožroutství ovšem stále dokumentem zavrženíhodných mravů. Příkladem je obsáhlá práce Bernala Díaze del Castillo *Pravdivá historie dobývání Mexika*, která vyšla poprvé v Madridu roku 1632. Autor hned na několika místech barvitě přibližuje obětní praktiky Indiánů a jejich úzkou spojitost s kanibalismem. Současně zmiňuje aktivity, kterými se snažili Španělé těmto nepravostem zabránit a místní obyvatele polidšťovat. Kromě ústního přesvědčování šlo o boření model a vězení, v nichž byli vykrmováni zajatci, aby mohli být následně snědeni. Bernal Diáz navíc odsuzoval i další vlastnosti Indiánů, které jim záměrně a tendenčně přiřkl, a to zejména v samém závěru cestopisu, jenž je z tohoto hlediska v určitém rozporu s předešlými kapitolami. Indiány zde chápe vesměs jako pohlavně zvrácené bytosti s incestními vztahy, požívající lidské maso, „jako my jíme hovězí maso z jatek“.⁴⁴ Se zvláštním důrazem upozorňuje na nepravosti v provincii Pánuco, aby ještě více zdůraznil zásluhy španělských kolonistů: „[...] neumím vypovědět, jaké ošklivosti páchali v opilství; uvedu tu jen jednu, kterou jsme viděli v provincii Pánuco: rourkami si nalévali řitním otvorem do břicha tamější víno, jako když se u nás podává lék: ohavnost nikdy neslýchaná; žen měli, kolik chtěli, a páchali mnoho jiných neřestí a špatností; a my, skuteční dobyvatelé, kteří jsme vyvázli z válek, bitev a smrtelných nebezpečí, už jindy tu zmíněných, jsme po vůli našeho Pána Ježíše Krista Indiány všechny tyto věci, o kterých jsem vypravoval, odnaučili; vedli jsme je ke slušnosti a přednášeli jim svaté učení.“⁴⁵

Odmítavý, i když ne takto vyhocený postoj ke kanibalským obřadům Indiánů zastával v 17. století český jezuitský misionář Jindřich Václav Richter za svého působení v Jižní Americe. O původních obyvatelích hovořil jako o „krvežíznivých barbarech“, připíjejících si z lebek nepřátel, a podrobněji přibližoval jejich vybrané zvyky. V dopise z 16. srpna 1685 z osady Sv. Michala de Ibarra, kterou spravoval, líčil domorodce, kteří při úmrtí svých příbuzných „považují za svoji zbožnou povinnost roztrhat svoje drahé jako skopce a se všemi svými přáteli je snědí. Kostí jejich pak, dobře je dříve opekše, spálí a popel, smíšený s jakýmsi vínem, za náramného nářku vypijí“.⁴⁶

⁴³ Michel de Montaigne, O kanibalech, in: idem, *Eseje*, ed. Václav Černý, Praha 1995, s. 226.

⁴⁴ Bernal Díaz del Castillo, *Pravdivá historie dobývání Mexika II*, Praha 1980, s. 369.

⁴⁵ Ibidem, s. 369.

⁴⁶ Listy Jindřicha V. Richtera, in: Zdeněk Kalista, *Cesty ve znamení kříže*, Praha 1947, s. 65.

Charakterizování určitých kmenových společenství jako kanibalů se však netýkalo pouze Indiánů na americkém kontinentu. Postupně docházelo k určité generalizaci, přičemž kanibalismus jakožto ideové klíše sehrával roli stále na více a více územích, ať již byl jeho výskyt reálný či nikoli.

Pokud jde o africký kontinent, zprávy o kanibalismu se nalézají již v kronikách portugalských plaveb 15. století. V kronice z pera Gomesa Eannese de Azurara, sepsané na příkaz krále Alfonse V. roku 1453, je zachyceno pobytí Portugalců africkými Maory, kteří své oběti zčásti snědli, jelikož „*přece je jisté, že je jejich zvykem jíst játra druhých lidí a pít jejich krev*“.⁴⁷ Šlo o údajný akt pomsty těm, kdo povraždili jejich druhy.

V roce 1597 vyšla ve Frankfurtu kniha *Wahrhaffte und Eigentliche Beschreibung deß Königreichs Congo in Africa*. Vydal ji Johann Israel de Bry spolu s Hansem Dietherichem. De Bry v knize doprovodil popis kanibalismu vlastní grafikou, zaznamenávající postup porcování lidského masa a jeho přípravu k pozdějšímu snědení, spočívající v zavěšování kousků masa na háky v dřevěném přístřešku.⁴⁸

Když líčil františkánský misionář Remedius Prutký zážitky z cesty do Etiopie v polovině 18. století, popisoval obyvatele místního království jako zanedbané, barbarské, nelidské a hříšné lidi, „*kteří jedí syrové maso, a jsou proto ještě barbarštější a snad i podobnější více šelmám než lidem*“.⁴⁹

Z pozdějších českých pramenů lze připomenout zejména *Přítele lidu: Knížku k poučení a vyražení*, vydanou Matějem Václavem Krameriem roku 1806. Afrika je zde představena ve shodě se staršími popisy jako temný a nebezpečný kontinent s divokou zvěří a „*ukrutnými potvorami*“. Její obyvatelé jsou rozděleny mezi Pohany a Mohamedány, kteří jsou „*celí černí a z části i lidojedi*“.⁵⁰

Kanibalskou scénu v Africe, při níž se kmenový náčelník chystal sníst utátou ruku svého zabitého protivníka, pozoroval v roce 1862 při boji dvou zneprátelených kmenů Samuel Fergusson, hrdina slavné knihy Julese Vernea *Pět neděl v balónu*. Na rozdíl od Montaignova přístupu zažívají Verneovy postavy při sledování kanibalismu pocity zhnusení a distance. Příslušníci necivilizovaných kmenů střední Afriky se v jejich očích stávají krvežíznivými a zvířecími bytostmi, lačnicími po lidském mase. Tato pozice, do níž Verne staví své hrdiny, rezonovala s dobovým kolonizačním úsilím, které zažívalo období rozkvětu.

Totéž platí pro Defoeova Robinsona a jeho počáteční setkání s lidožrouty. I on popisuje kanibaly jako strašné nestvůry a píše o jejich ďábelské zvrácenosti a zpustlosti lidské povahy, která u něho vyvolává pocity hnusu a zdvihání žaludku. Postupem času však díky své křesťanské víře a jejímu učení o vzniku člověka nalézá pro tyto rituály určité porozumění, aniž by je však dokázal zcela přijmout a bezproblémově se s nimi smířit. Jeho mysl tak uráží zajímavou cestu od prvotních nejasných představ přes nabytou jistotu a odsouzení až ke snaze o pochopení divochů. V širším kontextu

⁴⁷ *Objevné cesty do Afriky a Asie. Výbor z dvou portugalských kronik. Gomes Eannes de Azurara, Kronika objevení a dobytí Guineje. Ferão Mendes Pinto, Putování, Praha 1966, s. 75.*

⁴⁸ Friedemann Berger (ed.), *De Bry, India orientalis. Erster Teil*, Leipzig – Weimar 1979, Tafel 12.

⁴⁹ Cit z: Jan Záhořík, Africká cesta Remedie Prutkého: Český františkán na misiích v Etiopii 18. století, *Dějiny a současnost* XXVIII, 2006, č. 6, s. 16.

⁵⁰ Povrchní známost o našem světě, in: *Přítele lidu. Knížka k poučení a vyražení*. Vydaná Krameriusovou prací a nákladem. Praha 1806, s. 183. Srov. Krátké vypsání Afriky, in: *Přítele lidu. Knížka k poučení a vyražení*. Vydaná Krameriusovou prací a nákladem, Praha 1807, s. 139–165.

reprezentuje Robinsonův postoj a jeho chování běžný kolonialistický postoj Angličanů, zároveň však převrací určitá schémata a otevírá nové otázky kolonialistického diskursu. Podle Franka Lestringanta ztělesňuje Robinson prorockou figuru, předobraz koloniální spravedlnosti a typu nového hospodařícího člověka.⁵¹

Opomeneme-li s Vernem příbuznou charakteristiku českého dobrodruha Viléma Němce, jenž přisuzoval krvežíznivou vášeň všem africkým i asijským domorodcům,⁵² pak se z českých cestovatelů 19. století ke kanibalismu v Africe zřejmě nejvýrazněji vyjádřil Enrique Stanko Vráz. Na pozadí vyprávění o „barbarských zvycích“ lidských obětí kmene Ašantů věnoval Vráz pozornost kanibalismu jejich bojovníků, jehož účel spatřoval v rituální praxi a magii: „*Srdce zabitých statečných nepřátel požívají ašantští vojínové syrové, by tím nabyli větší zmužilosti.*“⁵³

Jestliže se Vráz nestal očividným svědkem ašantského lidožroutství, u amerických Indiánů Kašivů zahlédl v koši, který nesla jedna z žen, hrůzný nález: „*v listí helikonii zabalenou, nad ohněm očouzenou – jak udí se tu maso – lidskou ruku, asi nad loktem, jak hádal jsem, utáto*“.⁵⁴ Tento objev Vráze zarazil, a jelikož se od příslušníků kmene nedopátral žádného vysvětlení, našel si vlastní, které ovšem neobsahuje kanibalismus, ale naopak ho vyvrací poukazem na zvláštní pohřební praktiky. Jako by pro Vráze kanibalismus znamenal při osobním setkání s možným důkazem jeho provozování tabu. Cestovatel nebyl schopen tuto skutečnost vnitřně přijmout, ačkoli na jiném místě textu popisuje příležitostné lidožrouty z etnické skupiny Tupi, jejichž válečníci požívají maso zajatců včetně dětí po dvanáctém roku věku.⁵⁵ Zde ovšem mohl nalézt snadné vysvětlení v rituálních praktikách, což mu u „šeredné“ ženy s košem chybělo. Kanibalismus Tupiů byl navíc v 19. století pokládán za důkaz, že neexistuje přímá úměra mezi jeho praktikováním a stupněm civilizačního pokroku jednotlivých národů. Tupiové byli totiž chápáni jako vyspělejší než některá společenství, kde se lidojedství nepraktikovalo.⁵⁶

V roce 1896 navštívil Enrique Stanko Vráz Novou Guineu, což byla jeho poslední cesta do necivilizovaných oblastí. V úvahách o jejích obyvatelích hovořil o tom, že lze kromě ideálních nezkažených lidí narazit na „*potutelné, ukrutné a lidožroutské bestie*“. Lidožroutství však shledával pouze ojedinělým, přestože jsou v historii dochována živá svědectví o kanibalských rituálech, praktikovaných až do 20. století.⁵⁷ Celou tematiku Vráz nakonec obrátil do humorné polohy, která ukazuje snahu po jejím vytěsnění z vlastního vědomí a odpovídá zvláštní psychologické síle kanibalismu: „*Lidožroutství jest ovšem poměrně vzácné, a spíše poblouzněním vkusu nežli zločinem! Co počítí s toliko dobrým masem utlučeného nepřítel? Má se nechat zkaziti?*“⁵⁸

Vedle kanibalismu amerických Indiánů, afrických kmenů či novoguinejců se v cestopisech i jiných publikacích diskutovalo ve zvýšené míře o kanibalismu Maorů – původních polynéských obyvatel Nového Zélandu. Kapitán James Cook zpřítomnil ve svých zápiscích z 23. listopadu 1773 scénu

⁵¹ Lestringant (pozn. 19), s. 142.

⁵² Vilém Němec, *V moci pouště: Kniha dobrodružství a lovů*. Praha 1927, s. 95.

⁵³ Enrique Stanko Vráz, *Z cest E. St. Vráze*, Praha 1898, s. 208.

⁵⁴ Enrique Stanko Vráz, *Na příč rovníkovou Amerikou*, Praha 1900, s. 641.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 580.

⁵⁶ Fr. Hellwalda *Země a obyvatelé její. Ilustrovaná zeměpisná, dějepisná a národopisná kniha domáci. Amerika*, Praha [1882], s. 484.

⁵⁷ Viz např. Daniel Diehl – Mark P. Donnelly, *Historie kanibalismu aneb Ochutnej svého souseda*, Praha 2007, s. 41–43.

⁵⁸ Vráz (pozn. 53), s. 360.

s domorodcem, který upekl a snědl kus lidského masa včetně neblahých účinků, kterými tato scéna působila na jeho společníky. Svoje zážitky zakončil rezolutním prohlášením: „*Nedá se pochybovat, že Novozélandané jsou kanibalové.*“⁵⁹ Tento zvyk požívání zajatců se pokoušel ospravedlnit dlouhou tradicí, z níž není bez stálých náboženských zásad a pevné formy vlády snadného úniku. Východisko spatřoval ve zcivilizování domorodců.

Totéž svědectví o kanibalismu Novozélandanů podal člen Cookovy výpravy Johann Georg Forster. Současně však, jako ostatně již starší autoři, tento zvyk porovnal s morálkou a mravy Evropanů, aby nakonec vyslovil ostrý kritický soud a zároveň domorodé obyvatele z určité stránky ospravedlnil. V pozadí této rehabilitace zřejmě stála kromě jiných důvodů Forsterova domněnka, že téměř všechny národy praktikovaly v dávných dobách antropofagii: „*Máme sice odpor k masu zabitého člověka, ale zabít jej nám svědomí nebrání. Ovšem, kdyby člověk necítil odpor k lidskému masu, stal by se brutálním necitou; bohužel často příslušníci civilizovaných národů (tak jako několik našich námořníků) sice při pouhé myšlence na to, že by měli jíst lidské maso, pocítují hnus, ale přesto se dopouštějí surovostí, které jsou i mezi kanibaly neslýchané!*“⁶⁰

Cookovo a Forsterovo vyjádření o tom, že není pochyb o lidožroutství Maorů, verifikovala neblaze známá událost z roku 1809, kdy Maori při odvetě zabili a snědli více než šedesát osob z trestanecké lodi Boyd. Tato skutečnost rovněž potvrzuje možnost chápat kanibalismus Maorů i jiných národů, záměrně demonstrováný evropským cestovatelům, jako obranné gesto: jako protiútok a formu jednoho teroru proti druhému.⁶¹ O čtvrtstoletí po dotyčné příhodě Charles Darwin píše, že již neviděl žádný důkaz o lidožroutství na Novém Zélandu kromě nalezených lidských ožehklých kostí, jejichž stáří odhadoval na několik let.⁶² Místo toho se detailněji věnoval kanibalismu obyvatel Ohňové země, kde byl praktikován dle jeho podání jak na zajatcích, tak starých ženách v zimních obdobích nedostatku potravy.

Jacques Paganel, jedna z hlavních figur Verneova románu *Děti kapitána Granta*, poprvé publikovaného v roce 1868, ovšem novozélandský kanibalismus nejen registruje, ale charakterizuje i jeho důvody. V počáteční fázi je vysvětluje nenasytinou chutí po lidském mase, pro niž našli domorodí kněží v průběhu historie pozeňnané důvody a z kanibalismu učinili ceremonii.⁶³

Kanibalismu Maorů se kromě dalších autorů dotýkají i čeští cestovatelé Čeněk Paclt a Josef Kořenský. První z nich píše o Maorech ve spojitosti se svoji návštěvou Nového Zélandu v roce 1865: představuje je jako statné lidi příjemných mravů, kteří jsou dobrými křesťany s výbornou znalostí bible, svědomitě slaví křesťanské svátky. Úpadek Paclt shledává pouze u obyvatel velkých měst, kde – jako v případě města Dunedin – „*ve špíně a hadrech ulicemi se potulují a nechtíc pracovati, o hladu a bídě žijí*“.⁶⁴ Současně popisuje případ rituálního kanibalismu Maorů, který se udál v dubnu 1865

⁵⁹ James Cook, *Cesta kolem světa*, Praha 1978, s. 153.

⁶⁰ Johann Georg Forster, *Cesta kolem světa podniknutá dr. Johannem Forsterem a jeho synem Georgem Forsterem v letech 1772–1775 na lodi „Resolution“ pod vedením kapitána Cooka*, Praha 1964, s. 181–182.

⁶¹ Gananath Obeyesekere, „British Cannibals“: Contemplation of an Event in the Death and Resurrection of James Cook, Explorer, *Critical Inquiry* XVIII, 1992, s. 630–654.

⁶² Charles Darwin, *Cesta kolem světa. Přírodovědcova cesta kolem světa na lodi Beagle*, Praha 1955, s. 392.

⁶³ Lestringant (pozn. 19), s. 170.

⁶⁴ Čeněk Paclt *Cesty po světě. Příhody a zkušenosti jeho na cestách po Americe, Australii, Novém Zélandě a jižní Africe*, ed. Jaroslav Svoboda, Mladá Boleslav 1888, s. 143.

během války s Angličany, kdy Maoři oběsili zrádného misionáře a jejich vrchní kněz požil jeho srdce jako vyjádření aktu pomsty.

Josef Kořenský, jenž navštívil Nový Zéland na přelomu 19. a 20. století, si rovněž všímal dřívějšího kanibalství Maorů stejně jako jejich jedinečného tetování obličejů, které podle něho dodává „i dnešním Maorům vzezření lidožroutského”.⁶⁵ Zbytky kanibalských obřadů spatřoval Kořenský také v divokých tancích. Oproti Pacltovi stavěl tento národ do příkřejšího protikladu k Evropanům, což dokumentuje mimo jiné nevýznamná poznámka, v níž Kořenský přirovnal maorské pasažéry na parníku ve srovnání s bělochy k „hotovým maškarám”.

Uvedené příklady ukazují, že popisy kanibalismu u domorodých obyvatel Ameriky, Afriky a Oceánie měly i v české jazykové kultuře poměrně širokou tradici, ať již šlo o původní, nebo překladové práce. Spolu s dalšími díly, reprezentovanými mimo jiné knihou vojenského lékaře Pavla Durdíka *U lidožroutů: obrázky ze severní Sumatry* z roku 1897,⁶⁶ dokládají různorodost přístupů jednotlivých pisatelů k lidožroutství. Stejně jako u kolonialismu, nelze ani u postojů ke kanibalismu vynášet generální soudy. Vždy záleželo na konkrétních podmínkách a účelech, za jakými popisy těchto rituálů vznikaly. V zásadě obsahovaly na jedné straně obhajobu kanibalských praktik a věcná, téměř nezaujatá vyprávění, na straně druhé odsouzení a kritiku lidožroutství. Krajnými momenty byly snahy po jeho úplném vytěsnění a odsunutí do nevědomí, jak to dokumentoval případ Vrázův. Pro primitivistický diskurs o etnických kulturách bylo psaní o kanibalismu podstatné, neboť se v něm nejen odrážely, ale i rozšiřovaly pro primitivismus charakteristické stereotypy.

Obraz Františka Tichého *Bílí černoši* zastupuje v určitém smyslu završení tohoto diskursu a je zřejmě jediným příkladem z oblasti českého výtvarného umění, který obsahuje téma lidožroutství divochů. Ačkoli je kanibalismus přítomný například v tvorbě Jindřicha Štyrského, Mikuláše Medka nebo Jana Švankmajera, nedotýká se explicitně „primitivních” kultur, a figuruje tudíž mimo kontext primitivismu. Z hlediska námětové výjimečnosti je pak pochopitelnější, proč to bylo právě Tichého plátno, které v roce 1936 obdrželo čestnou cenu Umělecké besedy.

⁶⁵ Josef Kořenský, *K protinožcům: Cesta do Austrálie, Tasmanie, na Nový Zéland, Ostrovy přátelské, samojské a vitijské a návrat Celebesem, Javou, Korálovým mořem, Siamem, Čínou, Žaponskem, Koreou a Sibiří. Díl II*, Praha [b. d.], s. 152.

⁶⁶ Tato publikace tematicky navazuje na starší německý spis Joachima Freiherra von Brenner *Besuch bei der Kannibalen Sumatras*, Würzburg 1893. Srov. Luboš Antonín – Petr Mašek, *S mapou i puškou. Objevitelské a lovecké výpravy středoevropské šlechty* (kat. výst.), Žďár nad Sázavou, Muzeum knihy 2001.